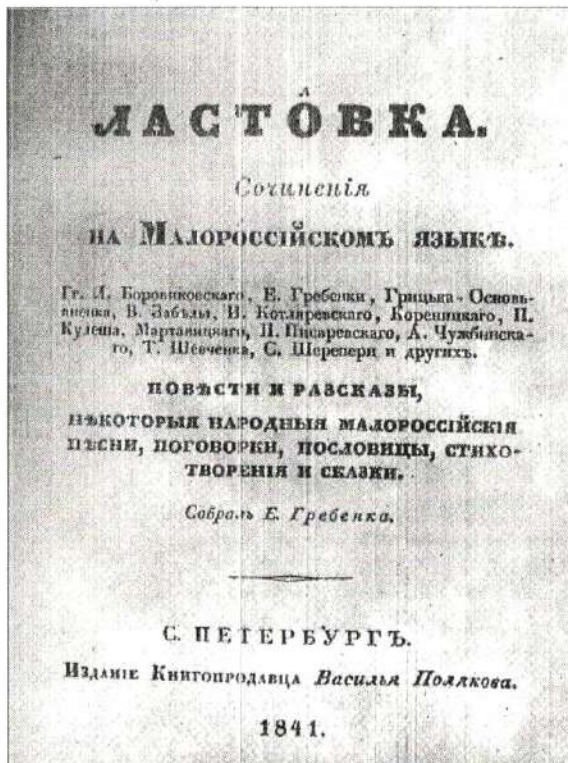

Скромний класик

Терни та зірки Євгена Гребінки

ЄВГЕН ГРЕБІНКА. ПОРТРЕТ А. МОКРИЦЬКОГО

АЛЬМАНАХ «ЛАСТІВКА». 1841 РІК. ТИТУЛЬНА СТОРІНКА

Історія не завжди буває цілком справедливою у своїх оцінках; історія нещадно кидає у Ріку Забуття людей, які щиро, чесно й натхненно служили рідному народові мало не все життя. Проте тим більшим є обов'язок (зрештою, моральний обов'язок!) істориків, філологів, журналістів, усіх фахівців гуманітарного профілю воскресити у свідомості суспільства пам'ять про цих подвижників, дати їм друге — духовне — життя.

Особистість, про яку далі піде мова, здавалося б, добре відома знавцям і пошановувачам української історії та культури, і не тільки вузькому колу фахівців. Євген Павлович Гребінка (1812 — 1848) залишився в українській та російській літературі як талановитий, самобутній поет-лірик, автор блискучих байок, що по праву увійшли до «золотого фонду» нашого письменства, визнаний майстер прози: ним створено понад сотню романів, повістей, нарисів та оповідань найромантичніших жанрів (історичний, а конкретніше — драматичні сторінки історії України, саме про це йдеться в романі «Чайковський», оповідання «Нижинський полковник Золотаренко»; соціально-психологічний: тут і звичай російського чиновництва, і свавілля поміщиків, і загибель «маленької людини» у ворожому, антигуманному середовищі, і художній аналіз та осмислення виникнення російської буржуазії). І все ж таки будьмо відверті: якщо про Гребінку щось і пам'ятає «широкий читач» — передусім зі шкільної програми — то перш за все як про творця «Ведмежого суду», «Рибалки», «Шпениці», «Гришника» та інших знаменитих байок. Отак і виходить, що чудовий майстер слова, котрий, проживши лише 36 років, половину з них віддав літературі, вже не одне десятиліття перебуває, по суті, на периферії громадської уваги (хоча справедливість вимагає визнати, що з радянські часи Гребінку доволі широко видавали, проте — ніде правди діти — дещо спрощено інтерпретували, про що — трохи далі). Але ж для справедливого уявлення про масштаби заслуг Євгена Павловича перед Україною досить буде, мабуть, згадати лише про те, що саме завдяки в першу чергу його ініціативі, його зусиллям з'явилось на світ перше видання шевченкового «Кобзаря» (1840 р.), книги, що створила цілу епоху в духовному житті України. Отже, йдеться аж ніяк не про дрібномаштабну, пересічну людину!

Крім усього іншого, як доля, життя, так і духовно-інтелектуальний світ Євгена Гребінки дозволяють проситися дуже цікаву й досі не в усьому висвітлену проблему: суперечності та колізії в свідомості освіченого, патріотично налаштованого українського інтелегента першої половини XIX ст. (втім, задля справедливості, варто визнати, що той патріотизм мав, принаймні у власному сприйнятті його носія, не політичний, а територіально-етнографічний характер — інакше й бути не могло).

Отож, народився Євген Павлович Гребінка 2 лютого (21 січня) 1812 року в маєтку «Убіжиче» поблизу Пирятин на Полтавщині в сім'ї дрібного поміщика — відставного офіцера. Батько письменника воював з турками ще за часів царіці Катерини II («своєю шаблею вдаврався на чолі хоробрих гусар у турецької колонії», як згадував Євген Павлович у значною мірою автобіографічній повісті «Записки студента», а пініше «козакував у Вітчижану йну» 1812 року), мати була нащадком аристократичного запорозького роду Чайковських, і саме на основі рідних переказів цього роду знач-

ною мірою створювався відомий історичний роман Євгена Павловича «Чайковський» (1843). Справді, «українське коріння», український світогляд у творчості Гребінки не треба довго шукати — все це було для нього абсолютно органічним.

Випускник Нижинської гімназії вищих наук, майбутнього лицейного князя Безбородька, де тоді навчався Микола Гоголь, Нестор Кукольник, Віктор Забіла (1825 — 1831 р.р.), Гребінка, прослуживши кілька років у восьмому малоросійському козацькому полку, вийшов у 1834 році у відставку та переїхав до Петербурга, де й прожив решту свого життя, лише епізодично відвідуючи Україну. У столиці Російської імперії Євген Павлович працював чиновником у комісії духовних училищ, згодом викладав російську словесність та мінералогію у військових навчальних закладах та в Інституті корпусу гірничих інженерів. Займаючи досить скромний рядок у загальнодержавній чиновницькій «Табелі о рангах» (він був колезьким радником, мав звання «вчителя 3-го розряду»; лише за два місяці до смерті, у вересні 1848 року, невиліковно хворий на сухоту Гребінка був представлений до «височайшої нагороди» за десять років бездоганної служби — проте так і не дочекався її... Попри все це Гребінка брав дуже активну участь у літературно-мистецькому житті Петербурга 30—40-х років XIX століття, організував відомий на ту пору салон, де бували визначні діячі української та російської культури. Він був особисто знайомий з Селекандром Пушкіним, Іваном Криловим, Володимиром Далем, Федором Толстим (це той Толстой, який значною мірою сприяв визволенню Тараса Григоровича Шевченка з далекого кавказького заслання), Іваном Панаєвим, підтримував активне листування, дружні зв'язки з Григорієм Квіткою-Основ'яненком, Петром Гулаком-Артемовським, Левком Борониківським, іншими українськими письменниками.

Письменник, який практично всі прозові твори (і значну частину поетичних!) публікував російською мовою, Гребінка, здавалося б, цілком розчинився в «океані» великої російської словесності. І радянська критика не раз із задволенням відзначала, що «звернення Гребінки і загалом українських письменників тієї доби до російської мови свідчило про їх свідоме прагнення включитися у загальноросійський літературний процес, було воістину справою благородною та історично значущою». Але ця критика чомусь оминула свою увагою... ну хоча б такий уривок з листа Євгена Павловича до одного з друзів від 1840 року (документ цілком приватний та інтимний, тут відбиваються не «потрібні» та удавані, а справжні почуття): «Я тепер едва поднялся на ноги и сегодня же уезжаю в Малороссию, чтобы не умереть между кацанами...» А ось інше визнання, зроблене дещо раніше, теж у листі — до рідних з «Убіжиче»: «Вечно болен, вечно скучен — грустно за Малороссию!» Це тепер, з висоти нинішнього знання, ми можемо говорити про боротьбу «малороса» та «відомиго українця» в душі Гребінки (характерний приклад: свої перші російські твори він підписував так: Е. Гребенкин, але швидко відновив своє оригінальне українське прізвище), проте самому письменнику було дуже нелегко. Хто ж переміг у цій боротьбі?

І отут ми підходимо до дуже цікавої та малодослідженої теми, а саме: Гребінка і Тарас Шевченко, точніше, роль і місце Євгена Павловича у шевченковому ко-

лі. Є вагомі підстави вважати, що ця роль була особливою. Звернімось лише до достовірних фактів. Саме Євген Гребінка (поруч з Іваном Сошенком, Григорієм Барським, Мокрицьким) був серед тих українців, без конкретної, самовідданої допомоги яких було б неможливим звільнення Великого Кобзаря з кріпачтва — якраз ці люди зробили тут перший поштовх, залучили до справи впливових російських «партнерів»: Жуковського, Брюллова, Венеціанова. Саме Гребінка (і це відомо зі спогадів людей, які знали молодого Тараса) наполегливо дбав про те, щоб ввести вчорашнього кріпака, геніально обдарованого митця до товариства освічених людей Санкт-Петербурга, прагнув створити максимально сприятливі умови, за яких би міг найкращим чином розвинути його талант. У листі Гребінки до Григорія Квітки-Основ'яненка від 13 січня 1839 року читаємо: «У мене здесь есть чудесный помощник — Шевченко, человек удивительный!» (до речі, саме Євген Павлович познайомив заочно Шевченка з автором «Конотопської відьми», «Марусі» та «Пана Халавського»). До цього ж часу відноситься і наполеглива праця Гребінки, адресована Іванові Сошенку: «Двадцати Тарасу книжки, больше книжок!».

Якби Гребінка нічого б більше не зробив для української літератури, а тільки підготував і видав славетний альманах «Ластівка» (1841 рік; це була видатна подія у становленні нашого рідного слова — під однією обкладинкою зустрілися твори Шевченка, Квітки, Куліша, Котляревського, самого Гребінки, Ворониківського, Забіли...) — то й тоді його ім'я заслуговувало б на влучну пам'ять нащадків. Але ж найбільша перемога «українця» над Гребінкою-малоросом — це, безперечно, його роль у народженні першого видання шевченкового «Кобзаря».

Існує (запопанича з спогадів українського поміщика Петра Мартоса, який, власне, дав копії на видання Великої Книги) чи то легенда, чи то бувальщина про те, як він, Мартос, позував Шевченкові для свого портрета і виплакову помити, що десь в кутку в молодого поета лежать стося якіхось невідомих паперів, зацікавившись ними, побачив, що то вірші, з'ясував, хто їх автор (визналося — художник, який перед ним стоїть!), попросив їх додому почитати (попри заперечення Шевченка: «Пур йому! Воно не варто праці»), показав наступного дня Гребінці, той захопився, дещо поправив, і спільними зусиллями — Мартос виступив спонсором, Гребінка «долав» цензуру — «Кобзар» побачив світ. Є підстави гадувати, що участь Гребінки була значно суттєвішою — хоча б тому, що наш письменник, скоріш за все, був уже знайомий з творами Шевченка, і йдеться не про організаційні, а про сутто творчі контакти та взаємодію.

Гребінка — та людина, котра була супутником Шевченка у першій його подорожі Україною після 14-річної розлуки з рідною землею (1843 рік; сам цей факт багато про що свідчить). Нарешті, готуючи останнє прижиттєве видання свого роману «Чайковський» (1848 рік), Гребінка залишив без зміни всі епіграфи, підібрав до окремих розділів твору. А епіграфами цими були... уривки з віршів Шевченка, на той час засудженого й репресованого режимом царя Миколи I. Євген Павлович Гребінка — скромна, м'яка, делікатна людина — міг бути оборонцем своїх принципів! І одним з головних принципів для нього був вільний розвиток рідного українського слова, рідної культури загалом на гуманістичних, високоморальних засадах.

Ігор СЮНДЮКОВ, «Дні»